

Selçuk Atay ve Şerife Ağarı, [Mehmed Atâ, *İktitâf*], Ihlamur Akademi, İstanbul, 2024.

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Kitap İncelemesi

Book Review

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

Abdullah Tahir Özdemir

Karabük Üniversitesi
tahirozdemir@karabuk.edu.tr

Başvuru / Submitted:

9 Ağustos 2024

Kabul / Accepted:

17 Ekim 2024

DOI: 10.21021/osmed.1531114

Atıf / Citation:

Özdemir A. T., "Selçuk Atay ve Şerife Ağarı, [Mehmed Atâ, *İktitâf*], Ihlamur Akademi, İstanbul, 2024.", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 23 (2024): 310-314.

Benzerlik / Similarity: 1

Öz

Mehmed Atâ Bey'in (1856-1919) *İktitâf* adlı eseri antoloji gibi görünüyorsa da aslında bir ders kitabıdır. Sipariş usulü hazırlanmış olan bu eser defalarca baskı yapmış, her baskıda güncellenmiş ve devrin prestijli okullarında ders kitabı olarak okutulmuş büyük bir boşluğu doldurmuştur. *İktitâf*, birçok yönüyle bugün Millî Eğitim Bakanlığınca uygulanmakta olan Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı ile de uyumlu görünmektedir. Mesela eserde tedrici bir sıralama ile ilk sıralarda her devrin en sade örneklerine yer verilmiş, metinler yaş seviyelerine uygun şekilde seçilmiş ve Atâ Bey dersin maksat ve kazanımlarına olan faydayı gözetmiştir. Ayrıca Atâ Bey yeni olgusunu inkâr etmese de Türk edebiyatına eski ve yeni gibi tanımlamaların ötesinde bir noktadan bakmıştır ve bu bakış açısı günümüzdekine ya eşit ya da ondan üstündür. Bu taraflarıyla dört ciltlik *İktitâf* son derece mühim bir eserdir. Atay ve Ağarı bunun bilincinde olduklarından ki dört ciltlik bu eseri neşretmişlerdir. Bu kitap değerlendirme yazısı ise onların bu çalışmasını tanıtmaya ve hem *İktitâf*'in hem de *İktitâf*'in bu neşrinin neden önemli olduğunu izah etme maksadındadır.

Anahtar sözcükler: *İktitâf*, Mehmet Atâ Bey, Türk edebiyatı, ders kitabı, eğitim tarihi.

Abstract

Despite its appearance as an anthology, Mehmed Atâ Bey's (1856-1919) *İktitâf* is, in fact, a comprehensive textbook. Originally commissioned, this textbook was frequently reprinted and updated with each edition, addressing a significant gap in education by being used in prestigious schools. *İktitâf* aligns closely with many aspects of the contemporary Turkish Language and Literature Curriculum set by the Ministry of National Education. For example, it includes simple examples from each period at the beginning of each chapter, arranged gradually. The texts are selected according to the student's age levels, and Atâ Bey carefully aligned the content with the course's objectives and learning outcomes.

Moreover, Atâ Bey did not ignore the emergence of new literature or dismiss pre-modern Turkish literature as outdated. Instead, he approached Turkish literature from a perspective that transcended the traditional 'old' and 'new' categories, aligning with, and at times surpassing contemporary viewpoints. In this regard, the four-volume *İktitâf* stands as an extremely important and influential work. Recognizing its importance, Atay and Ağarı have published this significant four-volume work. In this book review, we aim to introduce *İktitâf* and highlight its significance.

Keywords: *İktitâf*, Mehmet Atâ Bey, Turkish literature, textbook, history of education.

Selçuk Atay ve Şerife Ağarı, [Mehmed Atâ, *İktitâf*], İhlamur Akademi, İstanbul, 2024.

Toplumların *hakikate* olan bakışı zamanla değişir ve bakış açısı değişmeye başlamış olan toplumun geçmişe ve şimdiye nasıl baktığı da araştırmacılara çok değerli bir içgörü sunar. Mehmed Atâ Bey'in (1856-1919) hem çağdaş eserler hem de geçmişin sanat verimleri hakkında ne düşündüğüne dair okuyucuya açık fikirler sunan ve bir ders kitabı veya kimilerince bir antoloji olan *İktitâf* adlı eser bu noktada büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Doç. Dr. Selçuk Atay ile Doç. Dr. Şerife Ağarı'nın dört ciltlik *İktitâf*'ı yayımlamalarının en önemli sebeplerinden birisi de işte bu kıymetin farkında ve bilincinde olmalarıdır. Atay ve Ağarı, bunu neşirlerinin başına ekledikleri inceleme yazısında da son derece büyük bir açıklıkla ifade ediyorlar. Söz konusu inceleme yazısı, çalışmanın başında yer alıyor. Bu yazıyı *İktitâf*'ın dört cildine denk düşen dört bölüm ve ortaokullara yönelik hazırlanmış olan *Musavver Küçük*

İktitâf'ın yer aldığı bir beşinci bölüm takip ediyor. İlk bölümde Atâ Bey'in kısa bir önsözü, 49 okuma metni ve talebeler ile muallimlere yönelik bir rehber niteliğindeki son kısım yer alıyor. İkinci ciltten itibaren bütün bölümlerde ise sırasıyla 50, 48 ve 34 metin ile beraber bahsi geçtiği üzere birer rehber bulunuyor.

Bilhassa naşirlerin inceleme yazısının ayrı bir yeri var. Zira '*Gelenek*' ile '*Modern*' Arasında Bir Kitap: *İktitâf* başlığını taşıyan ve dört alt bölümden oluşan bu yazı, okurun bu neşri daha iyi anlamasını sağlıyor ve ona *İktitâf*'a nasıl bakılması gerektiğini kavratıyor. Bu yazının ilk alt bölümü olan *Giriş yahut Hakikatin Keşfi Üzerine*'de insanın dünyaya dair yapıp etmeleri esnasında *realiteyi*, dünya içerisinde yapıp etmeleri sırasında ise *hakikati* aradığı ifade ediliyor. *Hakikat*, varlığın aslına dair bilgiyi temsil ediyor ve insanoğlu bütün estetik yapıp etmeleriyle bunu açığa çıkartma gayreti içerisinde giriyor (s. 13-14). Buna göre insan, hem kendisine verili olan dünya içerisinde yaşamaya hem de sembolik bir dünyanın inşasına girişmeye başlıyor. Dolayısıyla *hakikat* ile alakalı dünyayı somutlaştırmaya talip olan edebî eser de alegorinin ve tahayyül gücünün gerektirdiği anlam yükünü taşıyabilecek dinamik, sembolik ve katmanlı bir dilin yardımıyla üretiliyor ve okur tarafından yeniden yorumlanarak alımlanıyor. Zaten Atay ve Ağarı da edebiyat biliminin en büyük dikkatlerinden ve konularından birisinin bu yazar-okur ilişkisi olduğunu ve bu münasebeti, diğer bir deyişle manayı, çözebilmek için de dilin katmanlı yapısına nüfuz edilmesi gerektiğini belirtiyorlar (s. 14-16).

Mehmed Atâ Bey ve "Lisanımız" Makalesi başlıklı ikinci alt bölümde ise Mehmed Atâ Bey'in neden dil üzerine eğildiğinin daha iyi izah edilmesi için Tanzimat dönemi aydınlarının romantik milliyetçiliklerinin de daha ziyade dil üzerinden ilerlediği notu düşülüyor. Onlara göre Türklüğün tam manasıyla ne anlama geldiğini anlamak isteyen aydınlar, ilk merhalede bu konuda oldukça bol malzeme sunan dil üzerine eğiliyorlar. Nitekim Mehmed Atâ Bey'in *Sabah* gazetesinde yazmış olduğu *Lisanımız* başlıklı yazı dizisi de hem Osmanlı'nın son döneminde dile olan yaklaşımın hem

de *İktitâf*'ın anlaşılması için mühim veriler barındırıyor. *Sabah* gazetesinde Vambery ile yapılmış olan mülakat üzerine kaleme alınan bu yazı dizisi, Atâ Bey'in dil ve edebiyat konusundaki fikirlerini kapsamlı bir şekilde anlatmasına imkân tanıyor. Vambery bu mülakatında Türkçe'nin sadeleştirilmesi gerektiği ve bunun nasıl yapılabileceği hakkında fikirlerini beyan ediyor (s. 16-17). Vambery'nin mülakatını zikrederek yazısına başlayan Atâ Bey ise öncelikle onun sadeleştirme fikrine katıldığını söylese de Vambery'nin bütün yabancı kelimelerin dilden atılması gerektiği şeklindeki fikrine karşı çıkıyor. Ayrıca Türklerin *lisan-ı tabii*'ye yani günlük konuşma diline giren her unsura Türkçe'nin ahenk ve kaidelerini aşıladıklarını ancak yazı dilinde bunun gerçekleşmediğini ve Farsça taklidi bir yazı dilinin ortaya çıktığını dile getiriyor (s. 17-18). Dolayısıyla o, esas problemin yazılı dilde mevcut olduğunu düşünüyor ve *lisan-ı tabii*'de var olan yabancı kelimelerin atılmasına kesin bir dille karşı çıkıyor. Hatta yazılı dilde bile böyle bir muamelenin zorla yapılamayacağını beyan ediyor. Ayrıca zaten Şeyh Gâlib'in devrinden sonra dilde bir sadeleşme başladığını ve bu sadeleşme meselesinin kesinlikle bazı kelimelerin dilden atılmasına indirgenmemesi gerektiğini söylüyor. Sonrasında da sadeleşmeyi kelime atmaktan ziyade yabancı terkip kaidelerini terk etmeye tahvil ediyor (s. 18-19).

Öte yandan bu makale, müellifin edebiyat hakkındaki görüşlerini de ihtiva ediyor ve onun hazırladığı ders kitabının fikrî altyapısını açıklıyor. Atâ Bey, makalesinin edebiyata dair bazı düşüncelerin dile getirildiği kısımlarında öncelikle edebî dili oluşturan zümreden ve bunların yazı üslubundan yani *üslub-ı inşadan* bahsediyor. Sonrasında Türk dilinin inşasına emek veren sanatkarları sayarken *Mevlid* yazarı Süleyman Çelebi, Nefî, Nâbî, Nedîm ve Râgıb Paşa, Şeyh Gâlib, *Kâmus* sahibi Âsım, Enderunî Vasıf, İzzet Molla ve Âkif Paşa gibi isimleri Türkçeye ettikleri hizmet bağlamında anıyor. Atay ve Ağarı, bu makalenin *İktitâf*'taki metinlerin, özellikle de muasır edebiyat haricindekilerin, neye göre seçildiğine dair önemli bilgiler sunduğunu belirtiyorlar. Onlara göre Atâ Bey, en evvel kendi çağdaşı olan edebî eserlerin bilinmesine ve anlaşılmasına değer veriyor, bunun yanı sıra o günün eserini meydana getiren mirasa da geriye doğru azalan bir sayıda dikkat çekmeye çalışıyor (s. 19-20).

Ders Kitabı Olarak İktitâf başlıklı üçüncü alt bölümde ise Encümen-i Daniş'in, sonra da Maarif-i Umumiye'nin adı zikredilerek bu iki kalemin Batılılaşmanın bilinçli bir temele oturtulmasından başka dil ve edebiyat özelinde Türk milletinin sembolik dünyasına da eğilen çalışmalar yaptıklarından bahsediliyor. Bunun en fonksiyonel vasıtalarından birisi de ders kitapları oluyor ve bu kalemlerde çalışan münevverler, yalnızca ideolojik gayelerle değil, aynı zamanda estetik bir algının da geliştirilmesi amacıyla ders kitapları hazırlıyorlar (s. 21). Atay ve Ağarı *İktitâf* adlı eserin de antoloji gibi görünüyorsa dahi esasında bir ders kitabı olduğunu ifade ediyorlar. Bundan başka bu sipariş usulü hazırlanmış eserin defalarca baskı yaptığı, hatta her baskıda güncellenerek asrın değişen insanını daha iyi yansıttığı, devrin prestijli okullarında ders kitabı olarak kullanıldığı ve bu suretle büyük bir boşluğu doldurduğu bilgileri de veriliyor. Hatta tedricî bir sıralama ile ilk sıralarda her devrin en sade örneklerine yer veren, yani metinleri yaş seviyelerine uygun şekilde seçip sıralayan *İktitâf*, bugün Millî Eğitim Bakanlığınca uygulanmakta olan *Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı* ile de uyumlu görünüyor. Dahası Atâ Bey sadece dil mevzusundaki sadeliğe dikkat etmiyor aynı zamanda fikrî noktadaki sadeliğe ve estetik bir düşünce tarzını aşılama da kıymet veriyor (s. 23-25).

Öte yandan Atâ Bey'in günümüzdeki programla uyumlu şekilde dersin maksat ve kazanımlarına olan faydayı gözettiği de ifade ediliyor. Ayrıca onun bazı yabancı metinleri bizzat

tercüme edip asıllarıyla birlikte eserine dâhil ettiği ve bunun da günümüzde ülkemizde uygulanan programlarla uyumlu, hatta onları aşan bir tavır olduğu ilave ediliyor. Bu uygunluk sadece bununla da sınırlı kalmıyor ve Atâ Bey'in *Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programının* yenilikçi yönlerine de çok daha evvel eserinde yer verdiği anlaşılıyor. Buna göre o, metnin altında metnin vezni ve bağlamdan anlaşılacak kelimelerin anlamlarını verdiği gibi ayrıca dilbilgisi kurallarını da metnin somutluğu üzerinden izah etmek üzere metnin sonuna ilave ediyor. Ayrıca Atâ Bey'in *mütalaa* sözcüğüne yüklediği anlama da ayrı bir ehemmiyet atfediliyor. Zira bir kıraat kitabı olarak hazırlanan *İktitâf*'ın dikkat ettiği en mühim husus *mütalaa* oluyor ve Atâ Bey, bir metnin mütalaasını son derece mühim görüyor. Ona göre mütalaanın tam ve doğru şekilde yapılabilmesi bu muameleye tâbi tutulacak metnin evvela iyi seçilmesinden, sonra da her bir kelimenin tek tek lügat manalarına bakılarak tetkik edilmesinden geçiyor. Hatta o, *Musavver Küçük İktitâf*'ın girişine yazdığı *Muallim Efendilere Tavsiye-i Naçizane* başlıklı bölümde mensur metinlerin kelime telaffuzlarına, şiirlerin de vezne dikkat edilerek okunmasının ve hatta bazı metinlerin talebelere ezberletilmesinin iyi olacağını ifade ediyor. Bununla kalmayarak metne mevzusu, fikirleri, uyandırdığı hisler ve maksadı hakkında soruların sorulması gerektiğini de vurguluyor. Buradan da *İktitâf*'ın ortaya koyduğu metot bakımından devri için çok kıymetli olduğu ve hatta bugünkü programdan da çok farklılaşmadığı anlaşılıyor (s. 25-27).

Dördüncü ve son alt bölüm ise *Edebî Seçki ve Yaşadığı Çağın Tanığı Olarak İktitâf* başlığını taşıyor. Bu alt bölümde *İktitâf*'ın *eski* ve *yeni* yahut *Doğu* ve *Batı* ayrımına girişmeden manzum ve mensur eserlere yer veren bir ders kitabı ve edebî bir antoloji olduğundan bahsediliyor. Sonrasında bu çalışmada daha önce bahsedildiği üzere sürekli güncellenen *İktitâf*'ın son ve olgun baskısının esas alındığı belirtilip eserin nasıl tasarlandığına değiniliyor. Buna göre *İktitâf*, her ne kadar modern eğitime yönelik bir ders kitabı olsa da geleneğin izlerini taşıyor ve dört cildin her birisi tevhit, münacat ve naat türündeki şiirlerle başlıyor. Diğer taraftan eserde sanat tarafı güçlü manzum eserlerden ziyade didaktik ve öğretici olanlara yer verilerek faydacı bir tavır sergileniyor, eserler basitten zora doğru sıralanıyor ve her metnin sonuna bir lügatçe ekleniyor. Ayrıca ihtiyaç görülen yerlerde şiir şerhlerine de yer veriliyor. Bunun haricinde her cildin sonuna öğrencilerin yazma eğitimlerine yönelik rehber mahiyetinde birer bölüm eklenerek Atâ Bey'in Türk dilinin ve edebiyatının öğretimindeki rasyonel yaklaşımı gözler önüne seriliyor (s. 27-28).

Sonraki paragrafta ise *İktitâf*'ta yer alan manzum ve mensur metinlere dair istatistiklere yer veriliyor. Buna göre müellif, ilk üç ciltte bu iki tür metin arasında bir denge gözetirken son ciltte ise ikisi hariç bütün metinleri manzum olanlardan seçiyor. Dahası herhangi bir kronolojik sıra gözetmeden 15. ilâ 20. asırlar arasındaki sabık ve muasır şairlerin şiirlerine yer veriyor. Ayrıca *İktitâf*'ta çoğu Batılı şair ve yazarlara ait olmak üzere 18 adet manzum ve mensur tercüme metnin de bulunduğu belirtilip eserlerine yer verilen şair ve yazarlar ile eser sayılarının çoktan aza doğru sıralandığı kapsamlı bir tablo da çalışmaya dâhil ediliyor (s. 28-30). Tabloyu takiben *İktitâf*'ın o devirde ciddi karşılık bulduğundan ve bu sebeple Atâ Bey'in ortaokullar için bir de *Musavver Küçük İktitâf*'ı kaleme aldığından bahsediliyor. *Musavver Küçük İktitâf*'ın *İktitâf*'ın ilk iki cildinin önceki baskılarında kullanılan metinlerle oluşturulduğu ve diğer ciltlere nazaran daha sade metinler ihtiva ettiği de ekleniyor. Bunun akabinde söz konusu neşrin hazırlanmasında hangi esaslara göre hareket edildiğine dair bazı bilgiler veriliyor. Buna göre dört cildin bir arada bulunması arzu edilmiş, her cildin son baskıları esas alınmış ve farklı eğitim kurumlarına olan bakış açılarını göstermesi açısından çalışmaya *Musavver Küçük İktitâf*'da dâhil edilmiş. Zira bunun Atâ Bey'in üzerinde ısrarla durduğu *tedricî* usulü daha aşikâr bir şekilde göstereceği ve esere

bütünlüklü bir noktadan bakmayı kolaylaştıracağı düşünülmüş. Öte yandan metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için çalışmaya isim ve kavramlara, ayet ve hadis meallerine, mühim tarihî olaylara ve orijinal metinle olan farklılıklara değinen pek çok dipnot eklenmiş. Bu da Atâ Bey'in orijinal eserde bizzat kendisinin eklemiş olduğu dipnotlarla beraber metinlerin daha kolay anlaşılmasını sağlamış. Ayrıca *İktitâf* Latin alfabesine aktarılırken temel olarak okumayı ve okunanın mütalaasını kolaylaştırmak maksadı güdüldüğü için transkripsiyon alfabesi yerine günümüz imlası tercih edilmiş (s. 31-33).

Atay ve Ağarı, Mehmed Atâ Bey'in *İktitâf* adlı eserini toplumun değişen bakış açısının hem dil ile edebiyatın sembolik ve hakikati arayan dili üzerine aksetmiş bir yansıması hem de bu dili ve eserleri kendi ışığında tekrar yorumlayan bir tefsiri olarak görüyorlar. Ayrıca Atâ Bey'in *yeni* olgusunu inkâr etmese de Türk edebiyatına *eski* ve *yeni* gibi tanımlamaların ötesinde bir bakış açısıyla baktığını da belirtiyorlar. Bu bakış açısı da onlara göre edebiyat tarihinin hâlen geçerliliğini koruyan tasniflerine bir karşı çıkış olarak öne çıkıyor. Bu önemine binaen de dört ciltlik *İktitâf*¹ ve *Musavver Küçük İktitâf*¹ 520 sayfalık oldukça hacimli bir çalışma halinde neşretmişler. Gerçi onların neşrine kadar *İktitâf*¹ konu alan iki ayrı yüksek lisans tezi hazırlanmış ancak bunların ilkinde yalnızca birinci cildin eski bir baskısı Latinize edilmiş, ikincisinde ise yalnızca eserin incelemesi yapılmış¹. Bu açıdan da *İktitâf*'ın bu neşri, literatürde müstesna bir yer işgal ediyor. Üstelik hem önceki çalışmalarda, hem de bu neşrin giriş kısmında vurgulandığı üzere *İktitâf*'ın kendi muasırı ve selefi olan şairlere ve edebiyat öğretimine bakış açısı neredeyse bugünküyle aynı seviyede, hatta bazı noktalarda günümüzdekinden daha üstün. Dolayısıyla bu eser, sadece son dönem Osmanlı edebiyatı araştırmacılarını ilgilendirmiyor. Bilakis Türk edebiyatının öğretimini planlayan ve üstlenen herkese hitap ediyor ve bu yönüyle günümüzde hazırlanmakta olan ders programlarına kaynaklık edebilecek bir yapı da arz ediyor. Sonuç olarak bu kıymetli neşrin hem akademik maksatlara hem de eğitim öğretim faaliyetinin pratik gayelerine hizmet etme potansiyeli taşıdığı kanaatindeyiz. Umudumuz odur ki *İktitâf*'ın bu neşri, hem Türk edebiyatı kapsamında hem de bu edebiyatın öğretimi üzerine yapılacak yeni araştırmalar ve çalışmalar için bir mihenk taşı ve kaynak olsun.

Kaynakça

- Çapçı Sipahi, Sezaver. "Mehmet Atâ Bey'in *İktitâf* Adlı Ders Kitabının Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Açısından Analizi." Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2014. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Mehmed Atâ. *İktitâf*. Haz., Selçuk Atay, Şerife Ağarı. İstanbul: Ihlamur Akademi, 2024.
- Yastıkçı Karagöl, Habibe. "Mehmed Atâ: Hayatı, Eserleri ve *İktitâf*." Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2012. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

¹ Habibe Yastıkçı Karagöl. "Mehmed Atâ: Hayatı, Eserleri ve *İktitâf*" (Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2012), YÖK Ulusal Tez Merkezi. Sezaver Çapçı Sipahi. "Mehmet Atâ Bey'in *İktitâf* Adlı Ders Kitabının Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Açısından Analizi" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2014), YÖK Ulusal Tez Merkezi.